

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ
УНИВЕРСИТЕТИ

**САЪДУЛЛА ЙЎЛДОШЕВ
МИРЖАЛОЛ УСМОНОВ
РАҲМАТ КАРИМОВ**

ҚАДИМГИ ВА ЎРТА АСР ҒАРБИЙ ЕВРОПА ФАЛСАФАСИ

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА АКЦИЯДОРЛИК
КОМПАНИЯСИ БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2003

М а с ъ у л м у ҳ а р р и р

фалсафа фанлари доктори *Рустам Жумаев*

И л м и й м у ҳ а р р и р

фалсафа фанлари доктори, профессор *Расулжон Носиров*

Йўлдошев, Саъдулла ва бошқ.

Қадимги ва ўрта аср Фарбий Европа фалсафаси: Олий ўқув юртларининг фалсафа ва ижтимоий-сиёсий фанлар факультетлари талабалари учун ўқув қўлланма//С.Йўлдошев, М.Усмонов, Р. Каримов/Масъул муҳаррир: Р.Жумаев.—Т.: «Шарқ», 2003.—208 б.

Сарлавҳада: ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, М. Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети.

1.1,2 Муаллифдош.

Ушбу ўқув қўлланма Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида»ги қонун ва Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури асосида Олий ва ўрта махсус таълим ўқув юртларининг фалсафа факультетлари, ижтимоий-сиёсий бўлимлари талабаларига, шунингдек, барча гуманитар йўналишдаги олий ўқув юртларининг талабалари, аспирантлар, илмий тадқиқотчилар ва фалсафа тарихи билан қизиқувчилар учун тавсия этилади. Ушбу ўқув қўлланма ўзбек тилида биринчи марта нашр қилинмоқда.

Ўқув қўлланмада жаҳон маданияти хазинасига улкан ҳисса қўшган юнон ва Рим мутафаккирлари Платон, Аристотел, Демокрит, Эпикур, Тит Лукреций Кар, схоластик фалсафанинг вакиллари ҳамда уйғониш даврининг йирик олимлари ва мутафаккирлари Николай Коперник, Жордано Бруно, Галилей, Кампанелла ва Томас Морларнинг таълимотлари ўз ифодасини топган.

Мазкур қўлланмани тайёрлашда яқиндан ёрдам берган профессор Ҳ. Алиқулов ва доцентлардан А. Ж. Шарипов, М. Қодиоровларга ўз миннатдорчилигини билдирамыз.

ББК 87.3(0)я73

© «Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2003 й.

КИРИШ

Қадимги ва ўрта аср Ғарбий Европа фалсафаси фалсафа тарихи фанининг ажралмас бир қисми сифатида илмий, гоёвий ва тарбиявий жиҳатдан катта аҳамиятга эга.

Фалсафа тарихини ўрганиш фалсафанинг ижтимоий онг шакллари ўртасидаги ўрнини аниқлаш ва унинг жамият моддий ҳаётининг ижтимоий амалиётга боғлиқлиги, нисбий мустақиллиги, шунингдек, ўзининг ички тараққиётида ички мантиққа эга эканлигини аниқлашни тақозо этади.

Ўтмиш фалсафий таълимотлар тарихи босиб ўтилган босқич сифатида қаралиб, уни ўрганиш ҳозирги даврда катта аҳамият касб этмоқда.

Мазкур қўлланмада Қадимги Юнонистон ва Рим давлатларида фалсафий, табиий-илмий фикрларнинг юзага келиши ва ривожланиши баён қилинади. Қўлланмада дастлабки мифологик, диний-фалсафий таълимотларнинг келиб чиқиши, ривож, дастлабки ёзма манбаларининг яратилиши ҳақида сўз юритилади.

Шунингдек, қадимги мутафаккирларнинг манбаларига, архив ҳужжатларига таянган ҳолда тўғри ва ҳаққоний илмий таҳлил қилинган адабиётлар талабалар учун дастуриламал бўлиб хизмат қилиши керак.

Антик давр фалсафасида Гераклит, Демокрит, Платон, Аристотел, Эпикурларнинг фалсафий, табиий-илмий, ижтимоий-ахлоқий таълимотлари етакчи ўрин эгаллайди.

Рус файласуфи, антик давр фалсафасининг ўткир билимдони В. Ф. Асмус ёзганидек:

«Агар Платон асарлари бўлмаганида, биз қадимги юнонлар тўғрисида нафақат оз билган бўлиб қолмай, балки ўз-ўзимизни ёмон билган бўлур эдик. Бундан ташқари, фалсафа санъат, назм, илҳом, инсон ва унинг интилишлари, амалий ишларидаги қийинчиликларнинг сеҳрли кучи нимада эканлигидан бе-хабар қолган бўлур эдик».¹

Қадимги даврдан кейин фалсафий-ижтимоий, ахлоқий фикрлар ўрта асрда вужудга келди.

Ўрта аср схоластик фалсафасида, айниқса, X—XIV аср давомида икки асосий оқим — номинализм ва реализм ўртасида кескин кураш давом этди. Реализм черков ва бойларнинг манфаатларини ифода этган схоластик, фалсафий оқим бўлган

¹ В. Ф. А с м у с. Платон. изд. «Мысль» М.: 1975, с5.

бўлса, номинализм шаҳар савдогарлари ва ҳунармандлари манфаатини ифода этувчи ўз даврининг прогрессив фалсафий оқимдир. Бу икки оқим ўртасидаги курашнинг асосий масаласи — умумий тушунчалар «универсаллар»нинг моҳияти масаласи эди. Реализм оқими тарафдорларининг таълимотига кўра, умумий тушунчалар — «универсаллар» реал мавжуд бўлиб, улар мустақил гоёвий моҳият сифатида жисмларга, инсонларга нисбатан бирламчидир. Моддий олам иккиламчи умумий тушунчаларнинг шаклий ифодасидир.

Ўрта аср реализми ўз даврининг ёрқин ифодаси ва ўрта аср католицизм ва схоластикасининг фалсафий асоси бўлган.

Номинализм оқимининг тарафдорлари табиатдаги яқка-яқка предмет, ҳодисалар, уларнинг хусусиятлари реал ва объектив равишда мавжуддир; умумий тушунчалар эса иккиламчи. Номинализм ўрта аср схоластик фалсафасидаги табиий — илмий куртакларнинг ўзига хос ифодаси бўлган.

XIV—XV асрларда Ғарбий Европа мамлакатларида янги ишлаб чиқарувчи кучлар ўрта аср тузуми устидан галаба қозонишда жамиятдаги илгор кучлар — саноатчилар, савдогарлар ва банкирларнинг табақалари шакллана бошлади. Янги тузумнинг ривожини табиатни ўрганишга боғлиқ бўлган. Табиат илмининг манбаи тараққиёт заминига айланган эди. Ана шу тарихий шароитда мазкур тузум маданиятига қарши ўз кашфиётлари ва асарлари билан кураш олиб борган инсонпарвар, табиатшунос олимлар гоёвий майдонда ўз ўринларини топа бордилар. Н. Коперник, Ж. Бруно, Галилейлар схоластик фалсафага қарши курашда қувгинлардан, ўлимлардан қўрқмай, мардлик кўрсатиб, жамиятнинг олга силжишига катта таъсир кўрсатдилар. Фалсафа тарихида Янги давр фалсафасига асос солдилар.

ҚАДИМГИ ЮНОНИСТОНДА ФАЛСАФИЙ ФИКРЛАРНИНГ ЮЗАГА КЕЛИШИ

Юнон шаҳар — давлатлари қадимдан савдо ва саноат маркази бўлиб келган. Улар туфайли маданий тараққиётга йўл очилган. Қишлоқ хўжалиги ривож, ҳунармандчилик, савдо муносабатларининг яхшиланиб бориши, табиатни билишга, фан тараққиётига эҳтиёжни кучайтирди. Бунинг оқибатида Юнонистонда физика, математика, адабиёт, фалсафа фанлари вужудга келди ва тараққий этди. Қадимги юнон файласуфларининг кўпчилиги мавжуд тузумга мансуб бўлганлар. Улар томонидан илгари сурилган ижтимоий-сиёсий, педагогик ғоя ва таълимотлар шак-шубҳасиз мамлакатдаги ижтимоий кучлар манфаати ва қарашларини ифода этган. Лекин шунга қарамай, бу масалаларни ва айниқса, фалсафий қарашларни ишлаб чиқишда улар шундай ғояларни илгари сурадиларки, натижада мавжуд жамият доирасидан чиқиб кетадилар.

Қадимги юнон фалсафаси илоҳий билимлар, мифология, санъат билан узвий боғлиқликда ривожланди.

У даврда мифология фалсафанинг манбаси, материали вазифасини ўтаган. Фақат эллинистик даврда, яъни милодимиздан аввалги III асрда бир неча илмий соҳалар, аввало математика ва тиббиёт фанлари алоҳида фан бўлиб, ажралиб чиқа бошлади. Бироқ шундан кейин ҳам қадимги юнон фалсафаси нафақат ўз соҳаси бўйича саволларга жавоб берибгина қолмай, балки математика, тиббиёт, табиий ва ижтимоий фанлар оқимларига бўлинган бўлса-да, мазмунига кўра, бир-бирига зид бўлган оқимларга бўлинади.

Юнонистонда дастлабки фалсафий моддиюнчилик таълимот мил. ав. VII ва VI асрлар ўртасида Милет шаҳрида юзага келган. Булар иониялик Фалес, Анаксимандр, Анаксименлардир. Адабиётларда ёзилишича, Милет мактаби файласуфларини иониялик файласуфлар ҳам деб аташган. Кичик Осиёнинг гарбий қирғоғидаги Иония туманида юзага келган барча фалсафий таълимотларни **иония фалсафаси** деб аташган. Иония қадимги юнон дунёсида ижтимоий ва маданий жиҳатдан етакчи ўринни эгаллаб келган. Иқлими юмшоқ, ери серунумлиги туфайли қишлоқ хўжалиги яхши ривожланган ҳамда денгиз бўйида, савдо йўли чорраҳасида жойлашганлиги учун ҳам ҳунармандчилик ва савдо-сотиқ анча ривожланган эди. Ионияликлар Яқин Шарқ мамлакатлари билан савдо-сотиқни яхши йўлга қўйганлиги ту-